

WADYM SCHTSCHERBAKIWSKYJ
ZUR FRAGE ÜBER S. G. PUNKTE DER TRIPOLJE-KULTUR

ВАДИМ ЩЕРБАКІВСЬКИЙ
ДО ПИТАННЯ ПРО Т. ЗВ. ТОЧКИ
ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

*Відбитка з Наукового Збірника т. III
Українського В. Університету в Празі*

ПРАГА 1942

НАКЛАДОМ УКРАЇНСЬКОГО ВІЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ В ПРАЗІ
DRUCKEREI DES PROTEKTORATES BÖHMEN UND MÄHREN IN PRAG
ДРУКАРНЯ ПРОТЕКТОРАТУ ЧЕХІЯ Й МОРАВА В ПРАЗІ

WADYM SCHTSCHERBAKIWSKYJ
ZUR FRAGE ÜBER S. G. PUNKTE DER TRIPOLJE-KULTUR

ВАДИМ ЩЕРБАКІВСЬКИЙ
ДО ПИТАННЯ ПРО Т. ЗВ. ТОЧКИ
ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

*Відбитка з Наукового Збірника т. III
Українського В. Університету в Празі*

ПРАГА 1942

НАКЛАДОМ УКРАЇНСЬКОГО ВІЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ В ПРАЗІ
DRUCKEREI DES PROTEKTORATES BÖHMEN UND MÄHREN IN PRAG
ДРУКАРНЯ ПРОТЕКТОРАТУ ЧЕХІЯ Й МОРАВА В ПРАЗІ

Питання про т. зв. «точки», або як В. Хвойка¹⁾ назвав їх по російському «площадки» в культурі трипільської мальованої кераміки, перетриасалося уже багато разів, але і до цього часу остаточно не вияснене.

Останній раз і дуже ґрунтовно це питання переглядалося у великім збірнику під назвою «Трипільська культура», том I, Київ 1940 року, що начисляє 594 стор. і багато ілюстрацій (ці ілюстрації одначе видруковані на такому папері, який убив цілу вартість деяких ілюстрацій!) В збірнику взяло участь 7 авторів: пані Г. С. Пассек, О. А. Кульська і Н. Д. Дубіцька і панове: Є. Ю. Кричевський, Н. А. Кордиш, В. П. Петров, М. Л. Макаревич. Усі автори поставили перед собою ясні завдання, зробили багато систематичних розкопів на тім терені, де раніше робив розкопи Хвойка в околицях Трипілля, але робилися розкопи і в інших місцях, при чім були константовані нові важні факти. Найбільше уваги присвячено висвітленню значення точків, але висвітлити остаточно це значення цим авторам не пощастило. Здається, що на перешкоді тут стояла марксистська догма, що її декілька разів підкреслювали деякі автори. Значно заважала також і неясна й почасти умисно москалізована термінологія, як і марксистсько-тенденційне, як здається, заперечення ритуального значення точків, а також занадто скептичне відношення до існування землянок відкритих Хвойком, принаймні у деяких авторів. Усі автори однозгідно приписують точкам значення хатніх долівок і заперечують можливість існування ритуальних точків.

З фактів дуже важного позитивного значення треба підкреслити відкриття експедицією Інституту археології А. Н. У. Р. С. Р. (Академії Наук) в 1936 р. в селі Городську Коростешівського району на лівому березі р. Тетерева

¹⁾ В Х в о й к а. Каменный вѣкъ средняго Приднѣпровя. Труды XI археолог. съѣзда, т. I.

мальованої кераміки (на городищі «Червона Гора».²⁾ Це є найпівнічніший пункт правобережжя Дніпра, на якому відкрита мальована кераміка. При тім важно ще й те, що тут мальована кераміка знайдена вмісті з шнуровою керамікою, і шнурові відбитки на черепках безперечно належних до Трипільської культури по консистенції своїй і техніці виробу. При чім тут цілком ясно сходяться докупі, переплітаються і живаються культури трьох типів, а власне культури волинського типу, що характеризуються масою кремінних виробів з бузького кременю, груботилими кремінними пришліфованими при лезі сокирками, і керамікою пізнього нордійського типу. Культура мальованої кераміки представлена тут керамікою оздобленою мальованими сітчастими орнаментами, характеристичними для найпізнішої фази мальованої кераміки відомої з розкопів біля Одеси в слобідці Романівці, в Усатові, в Парканах, в Білозерці, в Тернівці, Саврані, Шабалаті і т. д. І нарешті культура шнурової кераміки представлена тут шнуровою оздобою найпізнішого її періода, в формі вузликів, трикутників, кіл, навскісних фестончиків, сіток і т. п., ст. 364 і 365, рис. 67, 68, 69 і ст. 362, рис. 51. Окрім того є черепки з ялинковим орнаментом, яким був прикрашений окремий тип червонокольорових посудин. (Петров ст. 367.) Часом ялинковий орнамент, що йде по шийці, сполучається з «вірвовочним» (шнуровим) під вінцями (ibid. ст. 367). Фрагментів, прикрашених ямочним орнаментом, менше, ніж прикрашених «вірвовочним» (ibid. ст. 368). Були теж черепки з «нарізним орнаментом» (ibid. ст. 370) і з орнаментом в формі «шишечок» (горошинок), ibid. рис. 85 на ст. 37.

Дуже важна ще одна властивість відмічена Петровим. Посудина розмальована в сіточку і пасками (рис. 87 на ст. 373) була невеликих розмірів (висота = 17 см) з тупими короткими ріжками-вушками (на рис. 87 ріжка на вушку не видно), але це вушко з маленькою діркою характеристичне для всіх сітчасто розмальованих посудин вище вказаних селищ (у Парканах і пр.). В Городську знайдена теж велика посудина світложовтого кольору (висота = 52 см, діам. = 59 см, рис. 86 на ст. 373 і фото 3 на ст. 382), яка мала подібне ушко, як і розмальована сіткою посудина. Цю велику посудину знайдено на південному схилі городища, в світлосірому попелясто піщаному ґрунті. Посудина лежала на глибині 10 см (ст. 372).

Є. Кричевський, який теж дав статтю про поселення в Городську, подає декілька фрагментів посудин, оздоблених теж сіткою, але тільки зробленою шнуровими відтисками, див.

²⁾ В. Петров. Поселення в Городську. Трипільська Культура, 1940 р., ст. 339—376. Є. Кричевський. Поселення в Городську, ibid. ст. 383—433.

ст. 396, рис. 66 і ст. 400, рис. 81, ст. 413, рис. 155. Це вказує нам добре на залежність орнаментації від зв'язку між обома культурами: шнурової та мальованої кераміки. Він же подає гарний зразок гарної груботилої кремінної сокирки (рис. 264—266, ст. 427), і молотосокирки кам'яної, сверленої, досить грубого виробу, ст. 431, рис. 296—298, в порівнянні з фатьянівським типом.³⁾

Археологічні досліді в с. Білий Камінь,⁴⁾ Чечельницького району, Вінницької області, були зроблені ще під керуванням С. Гамченка в 1928 р. Тут знайдені були точки з мальованою посудом біконічної форми, з малими пиптевими ушками, горизонтально продіравленими, фото 5, ст. 474, без вушок фото 2, 3 і 4 на ст. 473, і мальована орнаментом біконічна посудина з більшим ушком, усі малого розміру, біноклева посудина, рис. 12, ст. 459, статуетки трипільські типові жіночі, рис. 7 і 8, ст. 458, миска з дірочками, рис. 6, і фігурки звірини, глиняна біконічна намистина, рис. 13, ст. 459, і кам'яний клинок, рис. 9. Найцікавіша є двійникова посудина (з перегородкою посередині), яка належить до культури т. зв. лендільської кераміки, або т. зв. канельованої кераміки і подібна до посудин цієї кераміки знайдених на Словаччині. Це уже другий екземпляр такої посудини (перший знайдено в Райках на Бердичівщині) і в Томашівці на Гуманщині⁵⁾ на Україні. «Виявлені на площадці № 1 вугільно попелясті плями від дерев'яних стовпів, ствердили використання дерева не лише як каркасу для будови стін і перегородок, але і як підпори для підтримки даху (стріхи)» (ст. 467. Макаревич).

Дуже важні експериментальні досліді зробили Кульська і Дубіцька⁶⁾ для в'яснення залежності структури глини від ступіня випалу при домішках до неї полову, і для в'яснення можливості випалу долівки в хаті. Вони прийшли до слідуючих висновків: «Покищо не дано задовільного пояснення способу одержання обпаленої глини, яку знаходять у трипільських будівлях. Причину обпалення глини деякі з авторів пояснюють, або відправленням у будинках культових обрядів (спалення мертвих), або пожежами. Можна припустити, що різні культові обряди відбувалися в закритих приміщеннях,

³⁾ А. Спицынъ. Записки Р. О. Р. А. З., том. V. Табл. XXIII. А. Ä u g ä r ä ä. Über die Streitaxtkulturen in Rußland. Eurasia Septentrionalis Antiqua. B. VIII. 1933. Leipzig. Abt. 7 і 20.

⁴⁾ Макаревич. Археологічні досліді в с. Білий Камінь. Трипільська Культура. 1940 р., ст. 453—469.

⁵⁾ П. Курінний. Коротке звідомлення за археологічні досліді 1925 р. Київ, 1926, ст. 54—60 і ст. 59. Таб. XIII, 7.

⁶⁾ О. Кульська і Н. Дубіцька. Будівельні матеріали трипільської культури. Трип. Культ. 1940, ст. 325—339.

О. Кульська. Кераміка трипільської культури, *ibid.*, ст. 307—324.

але спалення мертвих все ж провадили ймовірно на спеціально призначеному для цього відкритому місці з допомогою костра. В середині будинку при наявності даху не можна розвести великого вогню, поперше, через недостатню тягу (повітря), і подруге, дах при великому вогні сам міг би згоріти. До того ж тільки невелика частина площадки, призначеної для спалювання, під дією костра могла лише частково обпалитися. Повторні спалювання могли підсилити обпалення, але все ж цілу велику будівлю таким способом обпалити не можна було.» Також важко собі уявити, щоб завжди і скрізь у трипільських поселеннях і тільки в них причиною обпалення були пожежі. При пожежах згорає дах, а стіни, підлоги і основа печей, в крайньому разі, можуть обпалитися тільки з боку, близько до вогню.»⁷⁾ Авторки, спаливши одну покинуту напівзруйновану глинобитну хатину в с. Халепю, де були також розкопані точки трипільської культури, і порівнявши результати розкошеного і протягом 5 годин піддержуваного костра, прийшли до висновку, при порівнянні з неолітичними точками, що і в трипільських поселеннях обпалення нижньої (верстви) підлоги можна було здійснити кострами» (ст. 327). Що ж до верхньої верстви підлоги, то вона в деяких випадках складалася з глиняних вальків випалених окремо, і потім уложених на спідній верстві.

На точках № 10 і 11 (біля Халеп'я) крім обпалених вальків виявили ще ряд обпалених плиток без домішок (полови), які перекривали великі ділянки житла, з гладкими горизонтальними площинами (поверхнями), не зовсім правильної форми, але з певними гранями» (ст. 329). »Всі вони червоного і червонувато-жовтого кольору, досить добре і рівномірно обпалені.« »Рівномірне обпалення з усіх боків, потужність даних плит, а також їх колір свідчать про те, що обпалення повинно було бути окремим, поштучним» (іб. ст. 322). Авторки теж приходять до висновку після численних аналізів та експериментів, »що при будованні стародавніх жител об п а л е н а г л и н а служила будівельним матеріалом, при чому останній попереду оброблявся і обпалювався» (ст. 333).

Висновки ці дуже важні для висвітлення халепських точок. Але не всі точки однакові, і не на всіх точках розкопаних напр. Хвойком, та іншими авторами можна було констатувати, що верхні верстви точок складалися з плиток. Напр. Хвойка

⁷⁾ О. А. Кульська і Н. Д. Дубіцька. Будівельні матеріали трипільської культури. Трипільська культура. Том I. 1940. АН. УРСР., ст. 325. Аналогічні висновки були зроблені мною в статті: V. Ščerbakivskij. Ukrajinské neolitické „plošadky“ a obřad spalování. Obzor Praehistorický, roč. II., seš. II., 1923 r., st. 108—119.

відкрив точки, що склалися аж із сімох верстов глини гладко вирівняних, випалених, але не з плиток.

Оден із точків, відкритих мною в с. Лукашах, склався з трьох верстов випаленої глини, але ніяк не з плиток, а тому і пояснення Кульської і Дубицької не можна застосувати до Лукашівських точків. Є. Кричевський та інші співробітники Трипільської культури т. I, 1940 р., усі відкриті ними точки звуть ж и т л а м и, в той час, як не всі вони могли бути житлами. Деякі з них, як мені здається, могли бути якимись індустріальними будовами, особливо це відноситься до багато-огнищевих будов. Кричевський взагалі заперечує існування точків як культових споруд, і те, що відкрив Штерн, чи Хвойка, Козловська чи хто інший, зве житлами. Він напр. пише: »В. Є. Козловська сама усвідомлює можливість інтерпретації підвищень як решток вогнищевих споруд і намагається відвести цю трактовку, яка протирічить неправдивій і упередженій ідеї багатьох дослідників Трипільської культури«.⁸⁾ Одно треба підкреслити, а саме те, що співробітники »Трипільської Культури«, т. I, 1940 р., ніде і ні разу не знайшли перепалених л ю д с ь к и х кісток,⁹⁾ власне надрібно перепалених кальцінованих кусочків кісток, на точках, які одначе попадалися багато розів і Хвойкові та й іншим дослідникам, і мені в с. Лукашах в 1913 році.

З викладу Кричевського неясно видно оскільки правдива і неупережена ідея руководила ним, Петровим і панею Пассек. З розкопових справоздань із Коломийщини читач не виносить певности, що там не могли бути пропущені дрібні перепалені людські кістки. Там дуже мало мальованих черепків і череп'я взагалі, в той час, як Хвойка з того ж Халеп'я вивозив десятки підвод мальованого череп'я. Можна здогадуватися, що згадані автори попали в Коломийщині на точки уже колись розкопані Хвойком, або шукачами кладів, що часто постачали Хвойкові кращі мальовані черепки, чим і пояснюється мала кількість черепків з досить великих точків. При таких умовинах купки костяного перепалу могли бути розсіпані і зникнути, або не бути поміченими. Ідея, що точки були тілопальними спорудами, або свого рода колюмбаріями для спалених останків покійників, власне тому і повстала, що і Хвойка та й інші дослідники знаходили на точках і якраз в мальованих посудинах багато цього костяного перепалу. Для якої потреби міг він зберігатися в хатах прямо в горшках на долівці, по якій

⁸⁾ Є. Кричевський. Розкопки на Коломийщині і проблеми трипільських площадок. Трипільська культура; т. I, 1940 р., ст. 519.

⁹⁾ Так напр. пані Пассек пише: що в посудині на точку 4-м на Коломийщині »були знайдені перепалені кістки (тварини)«. Т. Пассек. Звіт про розкопки житла № 4. Трип. культ. т. I, 1940, ст. 118.

ходили люде? Чому завжди, коли траплялася пожежа, тоді на долівці стояли купами мальовані горшки і миски з костяним перепалом і без нього і ці купи густо стояли одна біля другої? З сушківської й попуденської моделей хат трипільських ми знаємо, що горшки стояли попід стіною, а не по середині хати. У великих горшках в хаті зберегалося борошно, або крупи, а малі горшки немальовані призначалися для варєва страви. Стояти вони могли на печі, на припічку, в печі і т. под. Але для чого в них і то посередь хати були положені перепалені кістки? На це відповіді нема й це треба пояснити. Чому, коли Хвойка відкрив поля похоронних урн, з перепаленими дрібними кусочками кісток, то ніхто не заперечує тілопальности цих полів. Але коли справа йде про мальовану кераміку, то Хвойкові закидають, що він того перепалу не бачив, а вивдавав, те саме закидають і іншим. Думаю тому, що при цих запереченнях не обходиться без упередженої ідеї. Перш завсе треба підкреслити, що точки могли бути різного походження і для різної цілі. Насамперед могли бути точки для того, щоб молотити хліб на них ціпами, як і сьогодні ще це робиться в Україні. Могли бути й долівки хат, при чім і ті і другі могли бути і умисне випалені, могли бути зовсім не випалені і могли частково обпалитися підчас пожежі. Але могли бути також точки, на яких спалювали покійників. Такі тілопальні точки могли не мати стін, а тільки невисоку глиняну огорожу, щоб не розвіювався перепал людський, до якого очевидно люде ставилися з пієтетом, як і сьогодні. І сьогодні в Європі спалюють покійників і перепал з пієтетом зберігають в урнах (здебільшого в металевих) і при тім зберігають їх в колюмбаріях зроблених в формі вертикальної стіни з нішами, як і Греки це робили. (Це можна бачити, напр., і в Празі біля крематорії.)

Старі ж трипільські люде могли містити ці урни в горизонтально розположенім колюмбарію-точку, в якім зроблені були відповідні ямки для урн, або жолоби для приміщення тілопального перепалу, як це було в Лукашах. Тілопальні точки могли також і зовсім не мати стін, а при уживанні вичовгувалися ногами і потім поправлялися накладанням нової верстви глини, яку мабуть зверху старанно вирівнювали дошками і потім випалювали для кріпкости. Так міг повстати точокчерінь з сімома верствами глини. Але сім випалених верств глиняної долівки в хаті — це річ не дуже легко висвітлима. Важною помилкою всяких дослідників на світі буває шаблювання. Найде один дослідник щось такого в якій небудь культурі, чого в інших дослідників не трапилося, то він своє узагальняє на всі інші випадки, і заперечує можливість існу-

вання чогось іншого, що бачив другий дослідник, в той час як кожний в дійсності бачив щось інше.

Багато ще залежить від щасливого чи нещасливого вибору термінів і їх вживання. Хвойка дав своїм знахідкам назву: «площадка», під якою він розумів тільки глиняний випалений точок, який його копачі-селяне звали «черінем». В. Петров не зрозумів цього і думав, що Хвойка під площадкою розумів і землянку, бо Петров пише: «Площадки на Червоногорськiм селищі не були землянками, а були звичайними наземними житлами. Розкопи 1936 р. на ділянці № 3 не дали будь-яких даних про матеріял, з якого були збудовані ці житла. Не уціліло жадних решток стін і навіть не уціліли рештки матеріялів, з яких були складені житла. Далеко краще стоїть справа з вогнищами... Вони ліплені з глини, мають круглу форму і розташовані на основному рівні всіх інших культурних решток.»¹⁰⁾

Це підкреслення Петровим, що «площадки» не були землянки, показує, що він розуміє так, що Хвойкові землянки теж можна звати площадками, або що Хвойка бачив долівки надземних хат, але звав їх землянками, або, що землянок трипільських взагалі не існувало. Але це є велика помилка, землянки і то дуже глибокі існували в Трипільській культурі поруч з хатами, тільки у бідніших людей, як існують вони і тепер у наших людей, як переходові помешкання після пожежи. Коли в 1920 р. більшовицька карна експедиція артилерійським вогнем спалила с. Лютеньку під Гадячем, де знищено усі 961 хат, то люде повикопували землянки і в них перезимували. Це бачив я сам у 1921 р. Заперечувати існування Трипільських землянок не можна. З другого боку сам Хвойка не відважувався говорити про надземні хати, не маючи для того твердих доказів.

Можна сказати поки-що тільки одне те, що хліборобська неолітична культура Трипільська була вже дуже складана і розвинена і останки її у нас не можуть ще бути докладно висвітлені, мабуть через різноманітність їх призначень, і через неточність описів і термінології. Так, напр., точок № 5 на урочищі Коломийщина біля Халеп'я зовсім не мав печи, а точок № 13 там же має їх аж чотири, вся (його) північна половина занята тільки печами (трома)» (ibid. ст. 212). На всій південній половині зовсім нема печей за винятком крайнього південно-західного кутка, де була невелика піч. В південній половині взагалі знайдені черепки і одна зернотерка. Очевидно, що пояснити це не легко, тим більше, що Кричевський на ст. 189

¹⁰⁾ В. П. Петров. Поселення в Городську. Трипільська культура, т. I, 1940, ст. 343.

пише: »Печи тут будувалися безпосередньо на підлозі« (ibid. ст. 189), а на ст. 188 він пише: »Фрагментами пічного поду є звичайні плитки, що входять до складу утворюючої площадку плитчастої підлоги. Вони відрізняються від усіх інших плиток тільки ступенем обпалення і, виходить, кольором« (ibid. ст. 188 . . .) »Ці плитки лежали в основі печей і разом з тим входили до складу підлоги всього житла« (ibid. ст. 188 і 189). Далі Кричевський приходить до такого висновку: »Цей загально функціональний поділ житла (на пічну і безпічну частину) свідчить про те, що воно було місцем пробування єдиного господарського організму . . . Ми схильні багатоговнищевість зв'язувати з поділом общинного(?) матріархального господарства на кілька парних родин, найімовірніше на 4 парних родини. Цьому відповідає число печей і число окремих скупчень цілих посудин, або фрагментів« (ст. 212—213). Здається, що висновок Кричевського трохи запоспішний, і у всякім разі необоснований. Чому 4 парні родини?

З його опису пічних черінів (подів) видно, що це були якісь дивні печі, без жадного підвищення над підлогою, так що слідів органічного зв'язку з долівкою не було, а їх місце було означено, як уже було сказано вище, тільки більшим випалом підложних плиток. Але в такому випадку це могла бути не піч, а просто пляма від огнища, може обнесеного легким невисоким глиняним пересувним бар'єрчиком з плиток або вальків. І дуже можливо, що таке огнище могло міняти місце в міру якоїсь потреби. Останки обмазки могли нападати з стелі. В гірських місцевостях Боснії до недавня ще існували хатки, в яких огнище в подібний спосіб розкладалося на долівці і дим ішов на хату і люде, що спали в такій хаті, вночі піддержували огонь, або ліпше сказати дим, щоб відганяти комарів. І як тільки перестає куріти, то Босняк зараз же прокидається і підкладає в огонь багаття, а поки куриться, то спить; така його при зви чайка. Чи не могло бути так і тоді? Особливо недалеко Дніпра, де сила комарів.

В книзі »Трипільська культура«, Київ 1940 р., проглядає скрізь тенденція москалізувати термінологію. Так, напр., систематично вживаються терміни »площадка« замість »точок«, »под« замість »черінь« і т. д. Я предложив би уживати чисто українську термінологію такого роду:

Т о ч о к — для означення невипаленого утрамбованого глиною місця.

»Черінь« — для означення спідньої випаленої частини печі, як то вживається на Україні в домашнім обиході.

»Д о л і в к а « — для означення невипаленої утрамбованої хатньої долівки, які й тепер робляться в селі.

»Точок черинь« — для означення випаленого точка, який міг служити і для тілопалення і для інших, нам ближче невідомих цілей.

»Випалена долівка« — для означення хатньої долівки, але випаленої, коли є певність, що це долівка хати.

»Піч« — для означення останків печі, черинь якої стоїть високо над рівнем долівки, як в нинішніх печах села.

»Огнище« — це, як в точку № 13, на Коломийщині, плями більшого випалу на долівці хат, або на точку, решта якого лишається не випалена.

При строго проведенім уживанню такої термінології значно скоротився б виклад або опис знахідки, і було б ясно, про що ходять автори. Точок № 13 міг бути і останком якоїсь індустріальної камери, в якій працювало одночасно декілька печей. Але я сумніваюся, щоб то була звичайна хата для життя, та ще й для 4-х родин. При матріархаті мусіли існувати парубочі хати: долівка № 13 могла бути помешканням парубків, тільки що огнище могло кілька разів змінити своє місце. Не треба теж забувати, що мальована кераміка існувала у нас кілька сот літ, і села могли на однім місці теж існувати не менше і міняти і техніку житла й індустрію і, що точки могли теж міняти і форму і призначення.

Я вважаю за дуже важне відкриття мальованої кераміки на »Червоній горі« в с. Городську на Коростишівщині, бо тут завдяки стикові в однім місці аж трьох культур дуже добре датується пізня фаза мальованої кераміки, та якраз, що відповідає усатовській мальованій кераміці, яку деякі автори почали вважати за ранню початкову фазу мальованої кераміки, і знайдену з нею шнурову кераміку за раньшу від Тюрінгенської шнурової кераміки. Знахідки на Червоній горі висвітлюють, що найпізніша фаза мегалітичної культури, характеризована груботилими кремінними, клинковими сокирами на Волині є одночасна з пізньою фазою шнурової кераміки (відтиски шнуркових сіток) і одночасно з мальованою керамікою, яка мабуть наподобляла шнурові сітки мальованням їх на горшках.¹¹⁾ А присутність там горшків усатівського типу мальованої кераміки датує мальовану кераміку знайдену в Усатові біля Одеси, а також і знайдену там шнурову кераміку цією ostatньою пізньою фазою. Одначе то ще не є сама ostatня фаза трипільської культури. Я вважаю, що

¹¹⁾ Кассон відкрив у Македонії, в горбі Кіліндір (Kilindir) в верстві П е, мальовану кераміку сітчасту разом з бронзовим серпом і бронзовою дволезною сокирою. Stanley Casson. Excavations in Macedonia. The Antiquaries journal, vol. VI, st. 59—72. Pl. XVII (1, 2), pl. XVI (2). Pl. XIV, fig. 1, 2.

найпізнішою фазою її треба вважати, відкриту мною в 1913 році в с. Лукашах Переяславського повіту в басейні р. Недри, мальовану кераміку. Ця кераміка була мальована, але тільки монохромно, без орнаментів виведених барвою. Особливістю точків у Лукашах було те, що вони лежали в дуже низькій місці, майже в болоті, бо й тепер вода при копанні рова біля одного точка появилась на глибині 0,5 метра, а болотоозерце починалося на метрів 50 від точка. Цікаво теж, що в одному з точків під купою перепалених дуже дрібних кусків кісток знайдено оден горщечок, в яким лежав кусок ребра баранця, але зовсім не палений (очевидно пожертва душам спалених покійників, перепаленими кістками яких прикрито цей горщечок з м'ясом), і другий горщечок з двома горлами,¹²⁾ що зовсім нагадує і по формі і по розмірам такий самий двогорлий горщечок, знайдений в Болгарії в горбі званім »Костієво«.¹³⁾ Цей болгарський горб — останки селища мальованої кераміки, яке принаймні пізнішою своєю фазою, характеризовану двогорлим горщечком напевне вступило уже в бронзову добу. Мені здається, що Лукашівський точок із костяним перепалом був тілопальний, бо він і лежав біля самої води, де жити було не дуже зручно. Але вище на горбку були в Лукашах останки інших точків, на жаль незвичайно сильно зруйновані плугами; ті точки могли бути останками хат.

Отже, коли Хвойка помилявся, приписуючи всі точки виключно будовам ритуального, похоронного характеру, то знову ж співробітники збірника »Трипільська культура«, т. I, 1940 р., помиляються, коли у всіх точках бачать тільки долівки хат і печей. Ні їхні фотографії, ні рисунки пляну і перекроїв, ні навіть описи, не дають такого ясного представлення про долівку хати напр. № 4 в Коломийщині, як напр. тільки сама фоторграфія зроблена Васічем в сербським розкопанім селищі мальованої кераміки біля с. Вінчи.¹⁴⁾ На тій фотографії останки перегорошок-стінок ясно видні на долівці й видно, що з нею зв'язані; на фотографіях же і рисунках пані Пассек і Кричевського цього зв'язку між перегорошками і долівкою не видно, не дає його й опис. Так що лишається сумнів, чи

¹²⁾ В. Щербаківський. Мальована неолітична кераміка на Полтавщині. Збірник Укр. Університету в Празі 1923 р., ст. 1—17.

— Тілопальні точки і мальована кераміка. Трипільська культура. Київ 1926, т. I, ст. 119—137.

¹³⁾ Seure et Degrand. Exploration de quelques Tells de la Thrace. Bulletin de Correspondence hellénique. 1906, pp. 359—432, fig. 68.

¹⁴⁾ a) M. Vassits. S. E. Elements in Prehistoric Servia. The annual of the British school at Athens. N. XIV., p. 319—342.

b) M. Vassits. A great discovery of prehistoric Culture, The illustrated London News, Oct. 18. 1930, ст. 665.

були там дійсно перегородки і для чого вони були потрібні. Останки печі у Вінчі теж ясно і гарно видні, але там також видні й останки стовпів у формі ямок, чи дірок в долівці, а тут про них і не згадується. З українськими точками очевидно прийдеться почати будучим археологам працю наново і ліпше ілюструвати доказовий матеріал. А тепер, поки що питання лишається не зовсім вияснене.

